

# **«ВЕЛИКИЙ ПЕРЕЛОМ» 1920 – 30-х рр. У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ**

Олександр ЖИТКОВ (Кіровоград)

*Розглядається регіональна політика більшовиків щодо селянства у 1920 – 30-х роках, висвітлюється опір селянства насильницькій колективізації в Центральній Україні.*

*The regional policy of bolshevists in relation to peasantry in 1920 – 30 is examined – x years, is lighted resistance of peasantry to violent collectivization in Central Ukraine.*

На межі тисячоліть історики вперше отримали змогу зазирнути за лаштунки більшовицької влади, яка в тридцяті роки вчинила на родючих українських чорноземах найстрашніший в історії людства злочин – страту голодом мільйонів громадян УСРР.

За роки незалежності дослідниками було зроблено світоглядний прорив у вивченні регіональної політики більшовиків в українському селі кінця 1920-х – початку 1930-х років: від замовчування факту голодомору, як політики державного тероризму, до визнання причинно-наслідкового зв'язку злочинної діяльності більшовицької партії та голодомору, який забрав життя багатьох мільйонів українців.

Поява в Україні праць Р.Конквеста, Д.Мейса, публікація праць С.Кульчицького, В.Марочка, О.І.Ганжі, Г.Капустян та інших дослідників окреслили теоретичні аспекти вивчення теми голодомору в Україні, ввели у науковий обіг значний документальний матеріал, залучили до обговорення громадськість, започаткувавши її інервацію в суспільну свідомість [1]. Нарешті, у грудні 2006 року довгий шлях морального одужання суспільства завершився визнанням Верховною Радою голодомору 1932 – 33 рр. актом спланованого геноциду проти українського народу.

Значний науковий та суспільний інтерес до проблеми активізував регіональні дослідження історії колективізації та голодомору. Було надруковано низку добірок документів та матеріалів, у яких відображено особливості хлібозаготівельної кризи кінця двадцятих років, висвітлено опір селянства насильницькій колективізації на місцях та наведено страшні факти проявів людомору в багатьох регіонах України [2].

У даній публікації зосереджено увагу переважно на оціночній стороні політики властей напередодні та у роки голоду, наведено типові прояви трагічних подій, які мали місце в Центральній Україні, зокрема, на Кіровоградщині.

Слід підкреслити, що більшовицька партія, яка називала себе класовою силою пролетаріату, із великою підозрою ставилася до селянства. У лютневій демократичній революції 1917 року РСДРП(б) дотримувалася розробленої В.Леніним тактики встановлення союзу пролетаріату з біднішим селянством та нейтралізації його середніх і заможних верств. Велике значення вже після жовтневого перевороту партійне керівництво надавало розгортанню соціалістичної революції на селі. У доповіді В.Леніна на 8 з'їзді російської комуністичної партії більшовиків зазначалося, що основним завданням того часу було "...виділення ... пролетарських і напівпролетарських елементів (села авт.), згуртування їх із міським пролетаріатом для боротьби проти буржуазії на селі"[3, 192]. Курс на класовий розкіл селянства, обґрунтований В.Леніним, в Україні сприймався місцевими партійними організаціями як керівництво до дії. Зокрема, квітневий пленум ЦК КП(б)У (відбувся у першій декаді квітня 1919 р.) прийняв резолюцію: "Куркульська контрреволюція і завдання партії", у якій зазначалося, що основним завданням більшовиків є об'єднання "пролетарів та напівпролетарів села шляхом організації комітетів бідноти з залученням до них середнього селянства там, де це...не ускладнює боротьбу з куркульською контрреволюцією" [4, 56]. Як бачимо, нелегітимні навіть в радянській системі влади класові організації, створені більшовицькими партійними комітетами на селі – комітети бідноти та комнезами, мали виконати роль троянського коня: розколоти селянство за майновою ознакою. Такий маневр відкривав шлях до зміцнення влади більшовиків та здійснення комуністичних експериментів на селі.

Поширення у 1919–1920 рр. в Україні досвіду РРФР щодо комунізації села, невирішеність аграрного питання, воєнно-комуністичні методи проведення продовольчої політики призводять, у сукупності, до протестного об'єднання селянства та нового вибуху повстанського руху. П'ята конференція КП(б)У (листопад 1920 р.) констатувала наявність в Україні єдиного фронту боротьби проти більшовиків [4, 118].

Проголосивши у 1925 р. курс на індустріалізацію ВКП (б), радянське керівництво задалегідь планувало використати селянство як основну податну категорію населення та джерело фінансування технічної реконструкції промисловості. Критикуючи троцькістів на одному з багатолюдних партійних зібрань за відверту репресивну антиселянську політику та спробу запровадити сільськогосподарський податок на індустріалізацію, Й.Сталін вказував, що така політика призведе до громадянської війни на селі [5, 256]. Проте, через короткий час він

сам вдався до практики реквізицій збіжжя під час проведення хлібозаготівельної кампанії 1928 року та розгортання суцільної колективізації у 1929 – 1930 рр. Як свідчать документи, діяльність сталінського керівництва напередодні проголошення суцільної колективізації села фактично була поверненням до політики воєнного комунізму на селі. Зокрема, у грудні 1927 року на ХУ з'їзді ВКП(б) проблема товарності сільського господарства розглядалася не з економічної, а з політичної точки зору. Напередодні було проведено ідеологічну підготовку. В матеріалах періодичної преси передз'їздивського часу масово друкувалися критичні матеріали стосовно кооперативного руху на селі, закликалося обмежити куркуля економічно, витіснити його з ринку. У виступі ж на з'їзді Й.Сталін вже відкрито пропонував на місцях вдаватися до боротьби з куркулем із застосуванням “необхідних адміністративних заходів” [5, 309]

У 1929-1931 рр. більшовики форсували усупільнення індивідуальних селянських господарств. За короткий час в СРСР було створено більше 200 тис. колгоспів і 5 тис. радгоспів зернового і тваринницького напрямів. В Україні, відповідно, за період з 1929 р. по 1931 р. примусово до колгоспів було залучено 87% селянських господарств Степу, 70 % Лівобережного Лісостепу та 65% Правобережного Лісостепу.

Політика більшовицького наступу на приватне землевладіння селянства призводить до різкого зменшення так званих “капіталістичних господарств” з 4% у 1928 до 1,4% у 1929 р. [6, 89]. В окремих районах Єлисаветградщини селяни на знак протесту проти політики суцільного “колгоспного ошасливлення” вдавалися до псування сільськогосподарського реманенту, знищення поголів'я продуктивної худоби тощо. Зокрема, лише за шість місяців 1929 року тут було вирізано 1916 голів великої рогатої худоби та 933 свині [7, 48].

Наслідки дій влади на місцях по вилученню зерна призводили до катастрофічного продовольчого становища. Так, у зверненні Зінов'євського міського партійного комітету КП(б)У з нагоди підготовки до посівної кампанії 1932 року повідомлялося, що стан з посівоматеріалом у районі склався дуже тривожний. На 4 березня колективні господарства були забезпечені ним лише на 14 % [8, 5].

Під час проведення хлібозаготівельної кампанії, на фоні загальної неорганізованості та штурмівщини, допускалися масові зловживання апарату. Зокрема, уповноважені з хлібозаготівлі вдавалися до системи поручництва, привласнювали реквізоване майно, допускали факти аморального, по своїй суті, втручання в приватне життя громадян та господарську діяльність селянської родини. Згодом широке застосування методів насилля щодо селянства обтічно буде назване Сталіним у партійних документах “деяким адміністративним захопленням апарату” [5, 194].

Наслідком політики економічного терору щодо селянських господарств стає криза виробництва сільськогосподарської продукції. У січні 1932 до Політбюро ЦК ВКП (б) почала надходити тривожна інформація про випадки голодування серед колгоспників та невдоволення на місцях діями влади. Зокрема, про зловживання на місцях та появу випадків голодування йшлося у листах на ім'я Й.Сталіна, Г.Петровського, інших радянських можновладців. Так, про необґрунтоване вилучення залишків продовольчих запасів у родини колгоспника-бідняка Л.Бартко з Брацлавщини повідомлялося у листі до генерального секретаря більшовицької партії Й.Сталіна, а випадках голодування дітей на Одещині – у листі на ім'я Г.Петровського [9, 389, 397].

Переконавшись, що колгоспи не рятують селян від голодної смерті, а фактично існують для організації державної хлібозаготівлі та безоплатної праці, селяни почали масово виходити з них. Своєрідною формою порятунку сільського населення в цей час стають втечі на новобудови.

Про нові тенденції у “колгоспному будівництві” повідомлялося в доповідній записці ДПУ УСРР до ЦК КП(б)У від 13 липня 1932 р. Документи виявили невтішні для влади факти: якщо за перші 20 днів червня заяви про вихід з колгоспу подали 6.126 осіб з 239 колгоспів, то в останню декаду місяця – 7.029 осіб із 306 колективних господарств. Всього протягом червня

1932 р. в Україні заяви про вихід з колективних господарств подали 14.055 колгоспників 475 колгоспів. Найбільше заяв випадає на сільські райони Вінницької, Київської та Харківської областей [10, 30]. Виходячи з колгоспів, селяни висували вимоги негайного повернення їм продуктивної та робочої худоби, польової землі, угідь та робочого реманенту.

Навесні 1932 р. було зафіксовано перші втрати від голодної смерті в селах Центральної України. Зокрема, комісія представників медичних закладів м.Зінов'євська (нині Кіровоград), обстежуючи населені пункти однойменного району, виявила лише в селі Тарасівка 15 осіб померлих від голоду в період з 1 по 20 травня 1932 року. В багатьох селах було виявлено ознаки масового голодування та голодних смертей. Норма харчування працюючого колгоспника в середньому становила 200 гр. хліба, який доповнювався рідкою їжею на основі сої або ж макухи. Члени сімей колгоспників взагалі не забезпечувалися продовольством. Типовою для того часу була картина запустіння сіл. У селі Високі Байраки, що в Центральній Україні, із 405 будинків господарями було залишено 226, у с.Сасівка (той самий регіон) із 518 –193 [11, 1–2].

Малоефективними, в умовах тотального дефіциту продовольства, виявилися спроби налагодити дитяче харчування. Комісією представників медзакладів м. Зінов'євська, відзначалося, що дитячі притулки хоча й були організовані в більшості сіл округи, так і не змогли вирішити проблеми харчування. Добове забезпечення продовольством у багатьох з них зводилося до 100 гр. хліба і рідкого супу – суцільної води [12, 4].

Не кращим було становище учнівської молоді. Обстеження школи – п'ятирічки села Козирівки Зінов'ївського району показало, що багато дітей не відвідує цей навчальний заклад через те, що разом з батьками працює у полі, здобуваючи собі харчування. За повідомленням вчителів, дев'ять школярів мають виразні ознаки голодування. Постійними в класах школи були випадки голодної втрати свідомості школярами [13, 6].

Із серпня 1932 по липень 1933 р. голод охопив майже всю територію Центральної України. У доповідній записці начальника Зінов'євського міського відділу ДПУ від 7 червня 1933 р., зокрема, повідомлялося, що із зменшенням продовольчої позики населенню на 41% у селах району відбулося значне поширення смертності. Особливо складним було забезпечення продовольством у таких селах, як Грузьке, Аджамка, Лелеківка, Губівка, Високі Байраки, Клинци, Велика Мамайка. Аналіз документів свідчить, що більшість постраждалих – це колгоспники-бідняки, які працювали в колективних господарствах. Так, поіменний список колгоспників, що потребували допомоги, по Покровській сільській Раді (Центральна Україна) станом на 25 лютого 1933 р. виявив, що із 266 громадян хворіли на дистрофію у важкій формі 90%. Всі вони належали до сільської бідноти [12, 24].

Зусилля окремих установ та організацій, покликаних боротися з примарою голодної смерті, зводилися нанівець жорстокими діями влади з виконання хлібозаготівельних планів, поганою організаційною роботою властей.

Інформаційні повідомлення уповноважених парторганів, місцевих відділень ДПУ свідчать про наростаючий опір населення злочинним діям влади. Нерідко загальні настрої селянства впливали на прийняття рішень місцевих партійних організацій, керівництва колгоспів. Колгоспники переховували залишки хліба, щоб врятувати від голодної смерті свої родини, забивали робочу худобу, займалися збиранням колосків. Окремі голови колгоспів, порушуючи так звану “першу заповідь”, за якою врожай 1933 р належало першочергово здати державі у рахунок виконання планів хлібозаготівлі, розподіляли його серед колгоспників на трудодні. Про такі випадки повідомлялося, зокрема, у спецзведенні уповноваженого ДПУ по Онуфріївському районі, що на Зінов'євщині. Так, у селі Лозуватка із 80 центнерів намолоченого зерна станом на 29 липня 1933 року держава не отримала жодного кілограма. Колгоспники залишили для розрахунку у вигляді натурального авансу на зароблені трудодні 19,1% намолоченого зерна [12, 22]. Проте, такі випадки були поодинокими. Загальновідомо, що опір селян був пасивним. Переважали такі форми протесту як переховування зерна,

навмисне пошкодження та знищення тяглої сили, реманенту, постриг колосків на колгоспному полі, яке селяни справедливо вважали своїм [14, 118 – 119]. Українське село 1930 рр., розколоне за класовою ознакою та поставлене під контроль каральних органів, не змогло самоорганізуватися у боротьбі за виживання.

Гуманітарна катастрофа завдана злочинними діями тоталітарної системи із кожним роком видається все масштабнішою, вражає уяву цивілізованого світу. Саме тому привернення уваги громадськості до теми голодомору в її регіональному вимірі надає нам унікальний шанс повернути моральний борг жертвам тоталітарної системи, засвоїти найважливіший урок новітньої історії України – тоталітаризм у будь-якій формі не повинен мати жодного шансу на повторення.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кульчицький С.В. Ціна "великого перелому". – К.,1991; Голодомори в підрадянській Україні. Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні. – Київ – Львів – Нью –Йорк, 2003; Панченко П.П.,Вівчарик М.М.,Голуб А.І. Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932–1933. –К.,2003; Капустян Г.Т. Дві "правди", або українське село в двадцять роки двадцятого століття. Кременчук,2003.
2. Жорна. Нариси, спогади, документи. – Черкаси, 1999; Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932 – 1933 рр. – Кіровоград, 2003; З історії голодомору на Херсонщині у 1932–33 рр. Добірка документів. – Херсон, 2003; Голодомор 1932 – 33 рр. на Чернігівщині: мовою документів. – Чернігів,2003.
3. Ленін В.І. Повн.зібр.твор. –Т.38.
4. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.,1976.
5. Сталін Й. ХУ з'їзд ВКП(б).2-19 грудня 1927 р. Політичний звіт Центрального Комітету. // Сталін Й. – Твори. –Т.10.
6. Кульчицький С.В.,Шаталіна Є.П. Процес розкуркулення 1929-1932 рр.: очима селян. // Проблеми історії України:факти, судження, пошуки. – Вип.2. – К.,1992.
7. Державний архів Кіровоградської області. (Далі ДАКО). – Ф. – П – 68. – Оп.1, спр. 229.
8. ДАКО. – Ф.4. – Оп.1. – Спр.118.
9. Колективізація і голод на Україні.1929–1933. Збірник документів і матеріалів. – К.,1992.
10. Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932–1933.-К.,2003.
11. ДАКО. – Ф. – П-4. – Оп. 1. – Спр. 18.
12. ДАКО. –Ф.П-402. – Оп. 1. – Спр.195.
13. ДАКО. –Ф.П-402. – Оп. 1. – Спр.14.
14. Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932 – 1933 рр. Кіровоград, 2003.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Житков Олександр Анатолієвич** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

**Наукові інтереси:** історія та історіографія селянського руху в Україні.